

УДК 372.32

**ГУМАНІЗАЦІЯ ВЗАЄМИН МІЖ УЧИТЕЛЕМ І УЧНЕМ
ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

Івах С.М.

*Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка*

В статті аналізуються сучасні підходи до здійснення гуманістичного виховання; розглядаються методи та прийоми діяльності вчителя спрямованої на гуманізацію взаємин з учнем; наголошується на важливості впливу учнівського колективу у становленні гуманної особистості.

Ключові слова: гуманізм, гуманізація взаємин, демократизм взаємин, співробітництво.

В статье анализируются современные подходы к организации гуманистического воспитания; рассматриваются методы и приемы деятельности учителя направленной на гуманизацию взаимоотношений с учеником; акцентируется на важности влияния коллектива учеников в формировании гуманной личности.

Ключевые слова: гуманизм, гуманизация взаимоотношений, демократизм взаимоотношений, сотрудничество.

In the article we have analysed contemporary approaches to humanistic education, considered the methods and techniques of teacher's work aimed at humanization of relationship between teacher and pupil, emphasized the importance of the influence of pupils' group on the development of humane personality.

Key words: humanism, relationship humanization, relationship democracy, cooperation.

Постановка проблеми. Процес демократизації нашого суспільства органічно пов'язаний із гуманізацією відносин у всіх сферах соціального життя. Стає очевидним, що активним суспільним суб'єктом може стати людина, яка має високий рівень самосвідомості, творчої активності, відповідальності, керується у своїй суспільно корисній діяльності та поведінці гуманістичними цінностями. Таку людину може виховати школа, пріоритетом якої є формування вільної особистості, здатної до самовизначення та міжособистісної взаємодії на гуманістичних засадах.

У зв'язку з цим розробка гуманістичних основ спілкування дорослих і дітей у навчально-виховному процесі є важливим педагогічним завданням. Адже саме гуманізація відносин допоможе учневі усвідомити об'єктивну реальність як "світ людини", ввести його у силове поле культури, сприяти вихованню гуманності.

Гуманістичний характер стосунків між педагогами і учнями розглядається загальноосвітньою школою як актуальне завдання її реорганізації на особистісно орієнтованих засадах. Але сьогодні вчителю важко виконати це завдання, оскільки йому бракує відповідних виховних технологій, розробка яких – важлива проблема, що потребує спеціального дослідження. З іншого боку – необхідно подолати авторитарні тенденції виховання, які ще мають місце у сучасній школі.

Незважаючи на те, що учня проголосили суб'єктом власного розвитку, до нього нерідко ставляться як до об'єкта педагогічного впливу; категорія "виховання" у більшості випадків укладається у звичні дії: поставити вимогу, підказати, проконтролювати. А це не сприяє становленню гуманних взаємин між учителем і учнем. Майже не застосовується демократичний й інтегративний стилі педагогічного спілкування, недостатньо уваги надається виховуючому діалогу, відсутні продуктивні технології виховання та інноваційні форми і методи формування гуманності, все ще низький рівень психологічної культури вчителів і учнів, відсутні цілісність і системність у вихованні гуманних стосунків.

Аналіз актуальних досліджень Світова педагогіка на всіх етапах свого розвитку шукала оптимальне розв'язання проблеми взаємин учителів і учнів, вихователів і вихованців. Ідея співробітництва, рівно-

правних дружніх стосунків була проголошена у творах багатьох видатних мислителів, філософів, педагогів. Ще Я.А. Коменський – творець великої дидактики, філософи – К. Гельвецій, Д. Дідро, Ж-Ж.Руссо, І. Кант, відомі педагоги – Й.Г. Песталоцці, Ф. Фребель, А. Дістервег, К.Д. Ушинський, Л.М. Толстой, С. Шацький неодноразово зверталися до цієї проблеми.

Загальнотеоретичні засади гуманізації виховання і, зокрема, стосунків учителів та учнів, перетворення школи у “майстерню гуманності”, викладені у працях В.О. Сухомлинського. Зауважимо, сьогодні його ідеї стали джерелом гуманістичного оновлення педагогічних технологій.

Нові підходи до здійснення гуманістичного виховання в сучасних умовах представлені у наукових працях І. Беха [2], І. Зязюна, Є. Бондаревської, М. Боришевського, К. Дорошенко, О. Вишневського [3], О. Киричука, М. Матюша, О. Столяренко, Т. Суценко та ін. Вони розкривають: роль гуманних взаємин у педагогічному процесі; особистісні якості та педагогічну майстерність учителів; сутність педагогічного спілкування як умови гуманізації взаємин; та аналіз його стилів тощо.

Поряд з цим аналіз психолого-педагогічної літератури з окресленої проблематики вказує на те, що і до сьогодні недостатньо обґрунтованими залишаються психолого-педагогічні умови формування культури гуманних взаємин між учителем та учнем, що і визначає **мету статті**.

Виклад основного матеріалу. Надзвичайно важливою характеристикою взаємин у системі “вчитель-учень” мусить бути гуманізм. Саме поняття “гуманізм” означає систему ідей і поглядів на людину як на найвищу цінність та створення умов для її всебічного розвитку. Фарисейська філософія “нашого” і “їхнього” гуманізму, за словами професора О.І. Вишневського, привела до культу сили в “нашому” гуманізмі. Адже, ми не раз звертали увагу, що на керівні посади в нашому суспільстві обиралися люди з вольовими якостями, які здатні підпорядковувати собі інших. А у школах вислів “він уміє тримати дисципліну в класі” ототожнювався з майстерністю, але насправді – це “тихе насильство” над особистістю учня, яке Ш. Амонашвілі назвав “ігом

імперіалізму”. Перебудова школи вимагає очищення поняття “гуманізм” [1].

Головною діючою силою в процесах оновлення є людина, а звідси величезної ваги набуває процес її гуманізації, тобто відродження поваги до неї, до її духовності, до морально-етичних засад життя. Суть процесу гуманізації професор О.І. Вишневський бачить у відході від культу сили, від зневаги до людини та в реабілітації загальнолюдських цінностей, які становлять “золотий фонд” справжнього гуманізму: совісті, доброти, любові, справедливості, чесності, сумлінності, милосердя, великодушності, правдивості, людської гідності тощо. Загальнолюдські цінності трактуються як основні критерії гуманізму. Вони становлять велике надбання народу, дійшовши до нас завдяки народній мудрості, моралі, пісням і думам, прислів’ям і приказкам [3].

Можливо наш сьогоднішній потяг до чистих джерел народності зумовлений саме дефіцитом людяності та ностальгією за втраченими моральними цінностями? Адже ми протягом довгих років, і по сьогодні, формуємо покоління без будь-яких гуманістичних засад, покоління егоїстів. В нашому суспільстві відкидалась одна з найважливіших заповідей релігії: “Люби ближнього свого, як себе самого”. Ми взагалі заперечували існування Бога, душі, тому і формувалось покоління бездуховників. Адже коли в людини забирають власну думку, вона стає просто об’єктом, а не суб’єктом власної діяльності. Така людина перетворюється на раба, “гвинтика”, а не є господарем свого життя [3].

Взагалі поняття “гуманізм” має дуже багато аспектів, воно досить широке. Стосовно взаємин між вихователем і вихованцями в школі гуманізм означає органічне поєднання поваги й вимогливості до особистості. Про це добре сказав А.С. Макаренко у своїй знаменитій формулі: “якомога більше вимоги до людини і якомога більше поваги до неї”.

Справжня доброта, повага до особистості учня неможливі без послідовної, безкомпромісної вимогливості з боку педагога. На жаль, не завжди ці пропорції витримуються і часто можна спостерігати крайнощі у взаєминах деяких вчителів з дітьми. Одна з них – доброта без вимогливості. Вчителі всюди демонструють своє добре ставлення, любов до дітей, підлещуються до батьків, замовчують недоліки у поведінці дітей. Однак за всім цим приховується повна байдужість до

особистості дитини, до її долі, і єдине прагнення такого вчителя – домогтися, щоб його обожаювали діти і батьки.

Не менш небезпечна й інша крайність: вимогливість без поваги, без любові до дитини. Така вимогливість перетворюється в прискіпливість, а прискіпливість – у самодурство. Характер взаємин безпосередньо залежить від уміння вчителя заглибитись у внутрішній світ своїх вихованців, зрозуміти “найтонші порухи душі дитини”, підлітка, юнака, дівчини. Тільки таке глибоке знання особистості стає надійною основою для вироблення правильної стратегії взаємин. Численні конфліктні ситуації, поспішні поверхневі оцінки, помилкові дії педагогів породжуються невмінням увійти в роль учня, поставити себе на його місце. Відносини між вихователями й вихованцями в школі повинні мати суб’єктно-суб’єктний характер. Вони мають бути відносинами особистості з особистістю. Саме тому між учителем і учнем необхідно встановити глибокий внутрішній контакт на основі взаємоповаги і взаєморозуміння.

Гуманізм взаємин учителів та учнів органічно поєднується із справжнім демократизмом. Це зовсім не означає припинення ролі вчителя. Педагогічні позиції будь-якого вчителя в школі тільки зміцняться, якщо буде досягнуте ділове, дружнє співробітництво його з учнями. Якщо вони (дорослі) готові будуть поділити з учнями свою владу, функції, не бояться спілкування з вихованцями на рівних.

Важливою передумовою впливу учителів на своїх вихованців є характер зв’язку між формою та змістом їхніх взаємин. Вони можуть співпадати, а можуть і не співпадати. Іноді за досить позитивною формою приховується негативний зміст, і навпаки, за зовні не у всьому педагогічною формою може бути глибокий педагогічний зміст. Таким чином, визначальною передумовою педагогічного впливу є зміст взаємин дорослих і дітей. Урахування і використання цієї закономірності має вирішальне значення у виховному процесі. Важливо, щоб форма відповідала характерові взаємин між педагогом і вихованцем. Не викликає сумніву, що вірно вибраний тон спілкування з певними учнями допомагає педагогові ефективніше впливати на кожного в них. Характер взаємин учителя з учнями значною мірою залежить від характеру застосованих ним педагогічних вимог. У зв’язку з цим в арсеналі методів

педагогічного впливу дедалі більшу роль повинні відігравати санкції демократичного плану – здійснення впливу через колектив і його органи [7].

Утвердження гуманістичного та демократичного мислення передбачає розуміння педагогом суспільно-економічних і політичних змін, що відбуваються, чутливість до змін в особистості її позицій, цінностей, потреб і мотивів.

На довірі, співробітництві з учнями будують взаємини всі передові педагоги. В основі їх роботи – послідовне, цілеспрямоване формування гуманістичної системи спілкування з учнями, яка сприяє перетворенню кожної дитини у вільну, самостійно мислячу особистість, здатну поважати себе й інших. А це дає можливість успішно впливати на вихованця.

Шкільні роки й навчальні взаємини формують майбутнє життя дітей. На жаль, з'ясування реальних стосунків у системі “вчитель-учень” і “учень-учні” показують: гуманні стосунки, доброта, справедливість, толерантність, власна гідність, повага до навколишніх – ще не стали центром життєдіяльності суб'єктів сучасної школи, а тому виховання гуманної особистості є педагогічною проблемою, яка породжена процесом, що в своїй основі будується на принципі суб'єкт-об'єктних відносин. Один виголошує істини, другий їх сприймає (або не сприймає). Цей процес настільки заорганізований, загнаний у рамки імперативів, що не дає змоги учневі розвивати свої особистісні, тільки йому притаманні якості, реалізувати свої здібності, інтереси, прагнення. Щоб уникнути цієї вади слід якомога швидше впроваджувати систему “суб'єкт-суб'єктних” відносин між учнем і вчителем, які створюють психологічний комфорт [3].

З урахуванням цих та інших підходів концептуальну модель гуманних стосунків розглядають, як збереження й забезпечення здоров'я учня, розвиток його розумових, моральних і естетичних почуттів, потреби і діяльності, включення його в культурно-творчий діалог, у світ національної культури, соціалізацію стосунків. Саме такий педагогічний процес забезпечує високий рівень самосприйняття особистості, яке є обов'язковою складовою моральної цінності людини [7, с. 81].

Сутність осмисленого гуманного ставлення до іншої людини полягає в зосередженості на її інтересах, долі, труднощах, вчинках, турботі й піклуванні про неї.

Вочевидь, не можна ігнорувати і такого важливого чинника впливу на гуманні стосунки, як колектив. Чим глибша емоційна чутливість колективу, тим гуманніше він впливає на особистість, тим меншою стає небезпека байдужості, безсердечності, емоційної “нечутливості” окремих учнів. У масовій практиці, на жаль, існує беззаперечне підпорядкування інтересів особистості груповій більшості, що часто стає джерелом багатьох дитячих трагедій.

Найважливішим чинником у цьому контексті є перетворення формальних навчальних стосунків у не формальні, посилення емоційної схильності на основі усвідомленого підпорядкування меті. Адже гуманні стосунки – утворення системне. Воно є синтезом цільової, емоційної й вольової функції.

Щоб суто емоційне гуманне спонукання стало стійким гуманним ставленням важливо зберегти його привабливість, силу, стійкість. Стосунки мають бути такими, щоб кожна (встигаюча чи не встигаюча) дитина почувалася передусім не учнем, а особистістю, надзвичайно цікавою й потрібною в класі.

Щоб простежити механізм виникнення та становлення гуманних стосунків, необхідно випробувати різні способи й методи, спеціально організовані педагогічні ситуації, дослідити умови, за яких можна цілеспрямовано керувати цим процесом.

У центрі гуманного педагогічного процесу має бути не метод, не спосіб, а сама дитина, її почуття, переживання і проблеми. Гуманізму не притаманні ні крайній колективізм, ні абсолютний індивідуалізм. Гуманні стосунки треба спрямовувати на бережливе ставлення до особистості, бажання педагогів попри всі складності не порушити її індивідуальних особливостей, а зберегти їх і розвинути.

Педагоги мають відштовхуватися не від програми, а від дитини, захищаючи її загальнолюдські права. Саме тому виховання гуманних стосунків передбачає запровадження в шкільному педагогічному процесі цілісної гуманної моделі виховання, в основі якої має бути ідеал гуманної особистості. Головна функція такого виховання – перенести

центр педагогічної орієнтації з предметного середовища на особистість суб'єкта. Напевно саме тому гуманна педагогіка стверджує, що співпереживання, співрадність є серцевиною людських стосунків. Більше того, гуманні стосунки ставлять суб'єктів у позицію пошуку змісту творчості (задля чого діяти, жити, творити?) [7, с. 78].

Гуманне ставлення – це ставлення перехідне від взаємин за потребою до взаємин за сформованим гуманним мотивом. Такий перехід має підготувати особистість до опанування власних емоційних переживань та до свідомого вибору. Гуманні стосунки формуються як активна форма встановлення духовного практичного зв'язку дитини з людьми, ровесниками педагогами.

Діалог з дитиною зберігає насамперед власне обличчя дитини, її емоційний стан, дає можливість виразити своє ставлення до пізнавальної інформації та долі людей. Діалог передбачає чутливе ставлення до дитячих переживань; прагнення дорослих зблизитися з дитиною, бути з нею в злагоді; пропонує їй інформацію, яка зацікавлює, приваблює, викликає бажання глибоко задуматися над людськими вчинками, створює умови для розкриття сутності дитини у своєму самовиявленні. Діалог є зрештою засобом виходу з простору вимушеного спілкування, що створює умови для пробудження в дітей творчої думки, розвитку фантазії, можливості побачити проблему там, де раніше вони її не бачили, знайти невідоме, незрозуміле в стосунках людей, використати свій власний досвід у нових морально-творчих ситуаціях. Усі заходи впливу на особистість потрібно розглядати в єдності, оскільки відчуття, а потім і усвідомлення гуманного ставлення до людини є початком гуманного зростання особистості [6, с. 237].

Водночас, не можна стверджувати, що одне бажання виявити гуманне ставлення до людини вже перетворюється на гуманну дію чи вчинок. Щоб це сталося потрібно створити умови, за яких діти свідомо творили б добро.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, дотримання принципу гуманізації й передбачає створення оптимальних умов для розвитку кожного вихованця, виявлення глибокої поваги до людини, визнання природного права особистості на свободу, на соціальний захист, на розвиток здібностей і вияв індивідуальності, на са-

моралізацію фізичного та соціального потенціалу, а також створення соціально-психологічного фільтра проти негативних впливів навколишнього середовища, виховання в молоді почуття гуманізму, милосердя, добротності.

Оскільки центральною ідеєю гуманізму є актуалізація можливостей особистості, всебічна культивування її гідності, то уявлення про статус людини у світі зводяться до думки, що людина може бути ціннісним центром, якщо вона сповна оволодіє культурно-духовними надбаннями, як регуляторами своєї життєдіяльності, коли особистість розглядатиметься не як засіб, а як мета, що і є запорукою для розгортання морально-відповідального життя.

Гуманне ставлення вчителя до кожного учня забезпечує високий рівень його творчої активності та самоактивності, сприяє розвитку потенційних можливостей, як успадкованих, так і тих, що їх учень розвиває в процесі творчої діяльності. Ці та інші проблеми потребують подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амонашвили Ш.А. Основания педагогического сотрудничества / Ш.А. Амонашвили // Новое педагогическое мышление. – М., 1989.
2. Бех І. Гуманізм у вихованні підростаючої особистості / І. Бех // Рідна школа. – 1995. – № 9. – С. 23 – 25.
3. Вишневіський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навч. посібн. – 3-тє вид., доопрац. і доп. – К. : Знання, 2008. – 566 с.
4. Гончаренко С. Гуманізація і гуманітаризація освіти / С. Гончаренко, Ю. Мальований // Шлях освіти. – 2001. – № 2. – С. 24 – 26.
5. Киричак В.А. Формування гуманних взаємин між школярами у позаурочній діяльності // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 4. – С. 105.
6. Кузьмінський А.І. Педагогіка: підручник / А.І. Кузьмінський, В.В. Омеляненко – К. : Знання-Прес, 2003. – 418 с.
7. Суєнко А.В. Деякі концептуальні положення виховання гуманних стосунків у шкільному педагогічному процесі // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 1. – С. 76 – 85.